

Mirjana Nikolić

NACIONALNO ZAKONODAVSTVO U OBLASTI RADIJA I RADIO-DIFUZIJE U PERIODU OD 1918. DO 1941. GODINE

Početak dvadesetog veka, kada je reč o radiju, i tridesete godine, ako je reč o televiziji, obeleženi su usponom ovih medija masovne komunikacije, koji su u tom trenutku predstavljali samo demonstraciju tehničkih mogućnosti i dostignuća u oblasti bežičnog transfera informacija i poruka. Nakon faza eksperimenata radio i televizija izgrađuju sopstveni jezik, izražajna sredstva, čine se prvi koraci ka njihovom čvrstom institucionalnom organizovanju uz nezaobilaznu komercijalizaciju. Postavljaju se temelji nove, radio-difuzne delatnosti¹ čiji su nosioci brojne radio i televizijske stanice. Ova geneza radija i televizije od tehničkih izuma do ozbiljnih institucionalnih i komercijalnih delatnosti, uzrokovala je potrebu da se razmišlja o mogućim oblicima njihovog zakonskog regulisanja. Uzme li se u obzir i činjenica da je granice jedne države moguće postaviti, ali ne i u etru koji je otvoren za prijem radiofonskih sadržaja iz drugih država, prisustvo nastojanja da se neka od ključnih normativno-pravnih pitanja u oblasti radio-difuzije regulišu na međunarodnom nivou postaju još opravdanija.

Nacionalno zakonodavstvo u oblasti radio-difuzije² samostalne Kraljevine Srbije, potom Kraljevini SHS i konačno Kraljevine Jugoslavije do 1941. godine, organizovano je i ustrojeno po principima međunarodnog zakonodavstva. Istorije međunarodnog i domaćeg zakonodavstva u ovoj oblasti pružaju jasnu sliku o odnosu pojedinačnog društveno-političkog sistema jedne zemlje, međunarodne zajednice i radiofonije. Brojne restriktivne i stimulative odrednice zakonskih akata svedoče da je razvoj, u tom trenutku novih oblika razmene i saobraćanja ljudskih ideja, informacija i estetskih poruka, tekao u skladu sa osnovnim tokovima razvoja jednog društva i svetske zajednice.

-
- 1 Radio-difuzija predstavlja pojavu i proces distribucije i difuzije akustičkih i vizuelnih poruka posredstvom spektra elektromagnetnih talasa uz pretpostavke institucionalnog organizovanja i ostvarivanja određenih efekata na auditorijum. Radio je pojam subordiniran pojmu radio-difuzije i najčešće se određuje kao ukupnost svih ili nekih relevantnih elemenata radio-difuzije.
 - 2 S obzirom na to da je ovo vreme u kome je na našim prostorima prisutan samo radio, a ne i televizija, radio-difuziju i radio ćemo posmatrati kao sinonime.

MEĐUNARODNO ZAKONODAVSTVO U OBLASTI RADIO-DIFUZIJE DO 1941. GODINE

Prva asocijacija koja je u svetskim i evropskim okvirima regulisala odnose u žičnom, telegrafskom, saobraćaju bio je *Međunarodni telegrafski savez* osnovan 1. marta 1865. godine u Parizu³. Sa pojavom novih oblika transfera informacija – razvojem bežične telegrafije, razvijaju se novi oblici integracije i regulisanja odnosa među zemljama koje su prihvatale ove novine u sferi komunikacija. Tako je u Berlinu, 4. avgusta 1903. godine, održana Međunarodna konferencija o radio-telegrafiji, da bi tri godine kasnije, 2. novembra 1906. godine, takođe u Berlinu, bio osnovan *Međunarodni radio-telegrafski savez*. U Madridu, 9. decembra 1932. godine ova dva saveza – telegrafski i radio-telegrafski – su se integrisala u jedinstven *Međunarodni savez za telekomunikacije*⁴. Za pripremanje prvih međunarodnih propisa iz oblasti radio-difuzije od velikog značaja je osnivanje *Međunarodnog saveza za radiofoniju (UIR)*. Osnivačka skupština ovog Saveza održana je 3. i 4. aprila 1925. godine u Ženevi (Švajcarska) kada je donet i prvi međunarodni pravni propis kojim se regilišu odnosi u oblasti radio-difuzije. U sastav Međunarodnog saveza za radiofoniju u tom trenutku je ušlo 17 radio-difuznih društava i to: po jedno iz Nemačke, Austrije, Belgije, Holandije, Norveške, Jugoslavije, Švedske i Čehoslovačke, po dva iz Španije i Švajcarske i četiri iz Francuske⁵. Od 1929. godine ova asocijacija menja ime u *Međunarodni savez za radio-difuziju*, pošto se smatralo da je termin radio-difuzija celovitiji od termina radiofonija. Ne sme se zanemariti da je ovo vreme u kome je u Evropi radilo 87 radio-predajnika na srednjim talasima od 555 do 270 metara talasne dužine, dok je u planu bila izgradnja još 37. Sa ciljem uređivanja odnosa između postojećih radio-stanica, Tehnički komitet, a potom i Savet ove asocijacije, je 25. marta 1926. godine usvojio i podneo na davanje saglasnosti PTT administracijama evropskih zemalja, plan o raspodeli frekvencija, kasnije poznat kao *Ženevski plan*, koji je stupio na snagu 14. novembra 1926. godine. Ovim *Planom* Jugoslaviji su dodeljene tri frekvencije – jedna isključivo za rad Radio Beograda, odnosno Glavne radio-telegrafske stanice Beograd – Rakovica i dve frekvencije namenjene za Radio Sarajevo i Radio Zagreb, pri čemu su svoje frekvencije ove

3 Kraljevina Srbija je bila član Međunarodnog telegrafskog saveza od 9. februara 1866. godine.

4 Posle Prvog svetskog rata, Kraljevina SHS, kasnije Jugoslavija, član je oba međunarodna saveza, da bi u ovom statusu ostala i posle 1932. godine u ujedinjenom Međunarodnom savezu za telekomunikacije. Osnovni ciljevi ovog Saveza su se odnosili na: uređivanje, usklađivanje i planiranje svih tipova međunarodne komunikacije; poboljšanje, širenje i svrsishodno korišćenje službi telekomunikacija (telefon, telegraf, radio, televizija, svemirska telekomunikacija, vazduhoplovna i pomorska komunikacija i sl.); razvoj novih tehnika; standardizaciju u oblasti telekomunikacija i dodelu radio frekvencija.

5 "Telegraf i telefon", broj 3, Beograd, 1925, str. 911.

dve stanice delile sa nekoliko drugih evropskih stanica. Između dva rata, novi planovi raspodele frekvencija donošeni su sledećim redom:

- *Briselski plan*, prihvaćen 15. januara 1928. godine;
- *Praški plan*, usvojen, 30. juna 1929. godine;
- *Lucernski plan*, prihvaćen 15. januara 1934. godine i
- plan donet 1939. godine u Montreu.

NACIONALNO ZAKONODOVASTVO U OBLASTI RADIJA I RADIO-DIFUZIJE 1918-1941.

Nacionalno zakonodavstvo u oblasti radija i radio-difuzije moguće je sagledati kroz analizu normativnih akata koja su donošena u dva istorijska perioda:

- periodu od konstituisanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dakle od 1. decembra 1918. godine do proglašenja Kraljevine Jugoslavije – 1929. godine, i
- periodu od proglašenja Kraljevine Jugoslavije, 1929. godine do početka Drugog svetskog rata na ovim prostorima 1941. godine.

S obzirom na to da se diferencirani istorijski periodi ne poklapaju sa dinamikom donošenja normativnih akata, drugi, svrsishodniji način proučavanja zakonodavstva u oblasti radija i radio-difuzije realizovali smo kroz analizu:

- 1) državnih organa nadležnih za poslove radio-difuzije od 1918-1941. godine;
- 2) normativnih akata kojima je regulisan odnos države i vlasnika radio-prijemnih aparata i normativna akta kojima se reguliše odnos države i pojedinaca, akcionara i organizacija koji su zainteresovani za obavljanje radio-difuzne delatnosti od 1918-1941. godine i
- 3) zaštite autorskih prava tokom istog perioda.

1) Državni organi nadležni za poslove radio-difuzije 1918-1941. godine

U periodu od 7. decembra 1918. godine pa zaključno sa 3. aprilom 1929. godine, poslovi vezani za organizaciju i uređenje radio-difuzne delatnosti Kraljevine SHS bili su u nadležstvu Ministarstva pošta i telegrafa, odnosno njegovog ministra. Prvi pravni propis *Ustrojstvo državne pošte*, kojim se regulišu organizacija i funkcionisanje ovog Ministarstva, počeo je da se primenjuje od 1. maja 1919. godine. Prema njegovim odredbama Ministarstvo pošta i telegrafa bilo je organizovano u pet odeljenja, od kojih je za nas najznačajnija delatnost telegrafsko-telefonskog i tehničkog odeljenja koja su regulisala pitanja radio-difuzije.

Delatnost Ministarstva pošta i telegrafa u oblasti radio-difuzije prvenstveno je bila usmerena na donošenje pravilnika o radio-prijemnicima, davanje dozvola i sklapanje ugovora sa pojedincima, koncesionarima i akcionarskim društvima na planu izdavanja dozvola za emitovanje radio-programa. Što se tiče zakonskih propisa o tehničkim normama u oblasti radio-difuzije, ovaj državni organ ih nije donosio, već je samo vršio ratifikaciju međunarodnih konvencija⁶.

U periodu od 3. aprila 1929. do 12. decembra 1930. godine po slovi organizacije, rukovođenja i eksploatacije pošta, telegrafa i telefona, prešli su iz nadležnosti Ministarstva pošta i telegrafa u nadležnost Ministarstva građevine, a od 12. decembra 1930. do 1. septembra 1935. godine u nadležnosti Ministarstva saobraćaja. U periodu od 1. septembra 1935. do 6. aprila 1941. godine poslovi iz oblasti radiofonije ponovo su u nadležnosti Ministarstva pošta, telegrafa i telefona i njegovih pet odeljenja⁷. Tokom perioda 1918-1941. godine na čelu nadležnih ministarstava za poslove radija, radio-difuzije i radiofonije nalazilo se ukupno 24 ministra, jedan u dva mandata.

2) Normativna akta kojima je regulisan odnos države i vlasnika radio-prijemnih aparata i normativna akta kojima se reguliše odnos države i pojedinaca, akcionara i organizacija koji su zainteresovani za za obavljanje radio-difuzne delatnosti.

a) Pravilnici o radio-prijemnim uređajima doneti u periodu od 1918. do 1941. godine

U periodu od 1918. do 1941. godine, Ministarstvo pošta i telegrafa je donelo četiri pravilnika kojima se tretiraju različiti aspekti posedovanja radio-prijemnih aparata. Svi pravilnici su po usvajanju objavljivani u "Poštansko telegrafskom Vesniku", kao službenom organu Ministarstva pošta i telegrafa Kraljevine SHS.

Prvi *Pravilnik o privatnim radio-telegrafsko-telefonskim prijemnim aparatima* donet je 25. jula 1923. i potpisan od strane tadašnjeg ministra pošta i telegrafa Velje Vukićevića. U ovo vreme u Kraljevini SHS nije emisiono delovala nijedna radio-stanica, ali su zato njeni državljani bili u mogućnosti da prate programe inostranih stanica. Pomenuti *Pravilnik* je donet na osnovama *Uredbi*

6 Delovanje pomenutog Ministarstva se odvijalo uz izrazitu kontrolu države što potvrđuju brojni zakonski akti doneti u periodu od 1921. do 1923. godine. Između ostalih izdvajamo: *Uredbu o organizovanju Ministarstva pošta i telegrafa*, od 20. februara 1921. godine; *Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi*, od 26. aprila 1922. i *Pravilnik o sastavu i delokrugu odeljenja Ministarstva pošta i telegrafa*, od 15. marta 1923. godine.

7 "Službene novine", broj 118, 1935.

o organizaciji Ministarstva pošta i telegrafa i po svom karakteru i sadržaju – ukupno pet članova – izrazito je restriktivan. Država je na sve načine pokušavala da se zaštiti od novog “sredstva informisanja i kulture”⁸.

U članu 1. *Pravilnika* iz 1923. godine propisuje se:

- da se dozvola za instaliranje radio-telegrafsko-telefonskih aparata može izdati samo državljanima Kraljevine SHS;
- da je moguće tražiti dozvolu samo za instaliranje aparata za prijem, a da nijedno “privatno lice ne može imati radio-aparate za transmisiju”⁹ i
- da se svaki molilac za izdavanje dozvole za posedovanje prijemnih radio-aparata pismeno obraća Ministarstvu i praktično potpisuje ugovor sa državom koga se mora pridržavati.

Članom 2. utvrđuje se da podnosilac molbe o svom trošku kupuje i namešta prijemni aparat i stara se o njemu, ali je dužan da da: opis aprata, ime fabrike – proizvođača, vrstu antene (vazдушna ili ram) i opis detektora – amplifikatora. Istovremeno se mora označiti gde će se postaviti vazдушna antena i u kojoj prostoriji će se nalaziti prijemni aparat.

Radio-pretpatnik se članom 3. obavezuje da “mora da čuva tajne vesti, koje nisu njemu namenjene, a koje je primio putem svojeg aparata”. O ovim vestima može da informiše jedino specijalan organ Uprave telegrafa i telefona, koji je određen za kontrolu rada privatnih radio-telegrafskih i telefonskih stanica. Ova Uprava će prema potrebi vršiti kontrolu aparata, zbog čega oni moraju biti postavljeni tako da budu lako dostupni. Premeštanje aparata iz prostorije u prostoriju nije dozvoljeno “bez znanja i odobrenja Ministarstva pošta i telegrafa”¹⁰.

Pitanje materijalne nadoknade za posedovanje prijemnih aparata regulisano je članom 4. ovog *Pravilnika*. Svaki vlasnik radio-telegrafskih i telefonskih aparata – stanica, dužan je da plaća telegrafsko-telefonskoj Upravi taksu od 240 dinara godišnje, ukoliko je vlasnik stanice sa ramom i 360 za stanice sa antenom. Vlasništvo nad stanicom se ne može preneti na neko treće lice bez znanja i odobrenja resornog ministarstva, dakle, Ministrastva pošta i telegrafa.

Ministar pošta i telegrafa može u svako doba i usled određenih potreba, da oduzme dodeljenu dozvolu za instaliranje ovih stanica i to bez davanja bilo kakvog obrazloženja. Ukoliko vlasnik radio-stanice nastavi sa nedozvoljenim

8 Dr Ivko Pustišek, *Istorija zakonodavstva o radio-difuziji u Jugoslaviji*, Savremena administracija, Beograd, 1987, str. 126.

9 *Pravilnik o privatnim radio-telegrafsko-telefonskim prijemnim aparatima*, 1923.

10 *Ibid.*

korišćenjem, aparat će mu se, o njegovom trošku i uz pomoć policijskih vlasti, onesposobiti, odnosno, u krajnjem slučaju, oduzeti.

Iz člana 5. saznajemo nešto više o sadržajima koji se mogu primati putem radio-aparata. To su “vesti namenjene javnosti: meteorološki i berzanski izveštaji, razne novinske vesti, koncerti, opere itd...” Dalje se navodi da “sopstvenik ovih aparata ne sme saopštavati nekom trećem licu, bilo za novac ili besplatno, vesti koje bi na aparatima doznao”¹¹. Zanimljivo je primetiti da su ovim članom praktično definisani sadržaji koje su emitovale postojeće evropske radio-stanice, a koje je bilo moguće primati putem radio-stanica na našim prostorima.

Kroz samo pet članova prvi *Pravilnik o prijemnim radio-telegrafsko-telefonskim* aparatima izražava očigledan strah naše države od novog medija. Uočljivi su restriktivnost i rigidnost u pogledu stvari koje sa današnjih aspekata izgledaju sasvim normalne, ali su dvadesetih godina prošlog veka bile hipermoderna, informativno-umetnička i tehnička inovacija.

Do 1941. godine doneta su još tri nova pravilnika:

Pravilnik o privatnim radio-telegrafskim i telefonskim aparatima iz 1924. godine, *Pravilnik o prijemnim radio aparatima za privatnu upotrebu* iz 1926. godine i *Pravilnik o prijemnim radioaparatom za privatnu upotrebu* iz 1928. godine. Iako su doneti u razmaku od četiri godine navedeni pravilnici su izrađeni na osnovnim smernicama koje su postavljene *Pravilnikom* iz 1923. godine. Njihovom komparacijom utvrdili smo neke od osnovnih i zajedničkih karakteristika:

- prema strukturi pravilnici usvojeni posle *Pravilnika* iz 1923. godine su složeniji i sa znatno većim brojem članova – od samo pet članova kroz koje je regulisana radio-difuzna delatnost prema *Pravilniku* iz 1923. godine do 34. člana u *Pravilniku* iz 1924. godine; 28 u *Pravilniku* iz 1926. godine i 38 članova koliko sadrži *Pravilnik* iz 1928. godine;
- restriktivnost države u odnosu na izdavanje dozvola i ugovorni odnos sa vlasnicima prijemnih uređaja prema kojima “država nije nikada i ničim obavezna”;
- izrazita terminološka neusaglašenost, pri čemu se radio-prijemnik naziva: privatnim radio-telegrafskim i telefonskim aparatom, privatnom radioelektričnom instalacijom, aparatom, instalacijom, prijemnim aparatom, prijemnim radioaparatom, stanicom i prijemnom stanicom, dok je radio-pretplatnik: molilac, imalac, imalac dozvole, imalac aparata, sopstevik i sopstvenik aparata;
- prema pravilnicima iz 1923. i 1924. godine dozvole za posedovanje prijemnih aparata izdavalo je isključivo Ministarstvo pošta i telegrafa. Prema *Pra-*

¹¹ *Ibid.*

vilniku iz 1926. godine to je pravo preneto na oblasnu Direkciju pošta i telegrafa, da bi prema poslednjem *Pravilniku* iz 1928. godine njihovo izdavanje bilo povereno najbližoj “Pošti, Telegrafu i Telefonu”, nakon što bi se u “tri primerka ispunila prijava i uplatila taksa od pet dinara”. Svodenjem ingerencija za izdavanje dozvola za posedovanje radio-aparata na organizaciono najniži nivo Ministarstva, uočljiv je nešto liberalniji stav države prema privatnim licima koja žele da poseduju ove uređaje;

- dozvole za posedovanje prijemnih aparata se izdaju samo “moliocu” pri čemu ovo pravo nije prenosivo na neko drugo lice. O pretplatnicima se vodi uredna kontrola i evidencija sa preciznim podacima o rednom broju pretplatnika, imenu, adresi, zanimanju, državljanstvu, uplati pretplate, datumu izdavanja dozvole i odjavi ili promeni adrese. Pravo na posedovanje dozvole može biti ukinuto bez ikakvog obrazloženja i naknade;
- prema *Pravilniku* iz 1924. godine strani državljani i stanovnici u blizini, i na 20 km od državne granice, nisu imali pravo da poseduju radio-prijemne uređaje. Pravilnicima iz 1926. i 1928. godine stranim državljanima je omogućeno posedovanje prijemnih radio-uređaja, s tim što je za izdavanje ove vrste dozvola ovlašćeno samo Ministarstvo pošta i telegrafa;
- sadržaji koji se prema ovim pravilnicima predviđaju za prijem *bežičnim*, radiofonskim putem su: vesti namenjene širokoj javnosti, meteorološki i berzanski izveštaji, “sraunjivanje časovnika”, novinarske vesti, “govori sa raznih skupština i Konferencija, javna predavanja, muzičke i druge umetničke produkcije¹²: koncerti, opere i slično”. U prvom članu *Pravilnika* iz 1928. godine kao jedan od sadržaja koji je predviđen za prenos je transmisija, “predavanje slika”, što je verovatno vezano za, u svetu sve učestalije, eksperimente bežičnog *prenosa slike* – početke televizije. Sadržaji do kojih se došlo radiofonskim putem ne smeju se reemitovati bežičnim već samo telegrafskim, telefonskim ili putem štampe;
- u ovom periodu Kraljevina SHS nije posedovala sopstvenu industriju radio-aparata tako da su postojeći bili inostrane proizvodnje, iz uvoza. Država je strogo kontrolisala ovaj suštinski trgovinski proces. Svaki uvoznik je morao da poseduje naročitu dozvolu za obavljenje ovog posla, svaki uvoz i prodaju robe bio je dužan da prijavi Ministarstvu pošta i telegrafa, koje je sprovodilo kontrolu;
- ovim pravilnicima Ministarstvo pošta i telegrafa je predviđalo taksu koja je propisana na ime godišnje pretplate za posedovanje i služenje radio-prijemnim aparatima. Utvrđeni godišnji iznos ove pretplate zavisio je od kate-

12 Zanimljivo je primetiti da 1924. godine, u vreme kada u Kraljevini SHS nije produkciono delovala nijedna radio-difuzna stanica, *Pravilnik* govori o umetničkoj produkciji, tačnije, pravi razliku između emitovanja konzerviranih sadržaja sa nosača zvuka i sadržaja koji se odabiraju, uvežbavaju, pripremaju i živo izvode u prostorima radio-stanica, pozorišta, koncertnih sala.

gorija pretplatnika, odnosno da li je reč o građanima, prodavcima radio-aparata ili vlasnicima aparata koji imaju dozvolu za neograničeno primanje radi daljeg širenja vesti. Uz pretplatu, 1924. godine vlasnici radio-aparata su bili u obavezi da izdvajaju 150 dinara za “društvo ili lica, koja ima dozvolu za Broadcasting”, emitovanje radiofonskog programa sopstevne produkcije. *Pravilnikom* iz 1926. godine za iste svrhe je predviđao izdvajanje u visini od 2/3 prikupljenih sredstava od pretplate, dok *Pravilnik* iz 1928. godine za iste svrhe predviđa izdvajanje od 60%;

- pravilnici i njihove dopune iz godine u godinu su predviđali i kategorije stanovnika koji se oslobađaju od plaćanja pretplate – Kralj, Dvor, delovi Ministarstva, tehnički fakulteti, “Đeneralštab”... i
- u slučaju rata ili mobilizacije prema odredbama svih pravilnika, sve stanice, osim državnih i vojnih, se ukidaju ili prelaze u ruke države, odnosno vojske.

b) Ugovori između države i prvih radio-stanica u periodu od 1918. do 1941. godine

U periodu od 1918. do 1941. godine na tlu Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, doneto je pet ugovora kojima su postavljeni temelji radio-difuzije na ovim prostorima. Reč je: *Ugovor o instalaciji i eksploataciji jedne moderne radio-električne stanice u Beogradu ili okolini* iz 1922. godine; *Ugovor o instalaciji i eksploataciji jedne radiofonske stanice Brodcastinga u Zagrebu ili okolini* iz 1925. godine; Ugovora Ministarstva pošta i telegrafa sa “Prosvetnom Zvezom”, katoličkom organizacijom iz Ljubljane i osnivačem Radio Ljubljane; Društvom “Radio” D. D. Iz Zagreba, osnivačem Radio Zagreba i Društvom “Radio” A. D. iz Beograda osnivačem Radio Beograda. Nakon ovih ugovora, do 1941. godine na tlu Kraljevine Jugoslavije doneto je nekoliko, ne posebno značajnih, uredbi kojima se parcijalno reguliše radio-difuzna delatnost i njeni nosioci. Hronološki posmatrajući prvo su 1931. godine donete *Izмене i dopune ugovora sa radio-stanicama u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu*. Tokom 1939. godine zaključen je nov ugovor sa “Prosvetnom Zvezom” iz Ljubljanje, poznat kao *Ugovor o izgradnji i eksploataciji radioemisione stanice u Ljubljani i relejne radioemisione stanice u Mariboru* kao i Uredbe o oduzimanju koncesija Deoničarskom društvu “Radio” iz Zagreba i Akcionarskom društvu “Radio” iz Beograda. Tokom 1940. godine usvojeni su dokumenti kojima se definiše privremeni način upravljanja podržavljenim radiofonskim stanicama Radio Beograd i Radio Zagreb, a 1941. godine *Rešenje o radu Radio Skoplja*.

Ugovor o instalaciji i eksploataciji jedne moderne radio-električne stanice u Beogradu ili okolini potpisan je 11. avgusta 1922. godine u Beogradu između *La Compagnie Générale sans fil* iz Pariza i Ministarstva pošta i telegrafa Kraljevine SHS. Ovim normativnim dokumentom postavljeni su temelji radiofonije na tlu Kraljevine SHS, konkretno Srbije, i definisane brojne bitne pretpostavke programskih, organizacionih, tehničkih i finansijskih pitanja budućeg razvoja ra-

dio-difuzne delatnosti. Najznačajnija posledica ovog Ugovora je dozvola da od 1924. godine, na stalnoj talasnoj dužini, svakodnevno svoje radiofonske, komercijalne programe emituje *Glavna radio-telegrafska stanica Beograd – Rakovica*.

Nastojanja Beograda u pogledu radiofonije veoma brzo su postala karakteristična i za Zagreb i želju nadležnih da i ovaj grad dobije ovako važnu “ustanovu ne samo u kulturnom, već i u gospodarskom pogledu”¹³. Inicijativa je potekla od ljudi koji su bili okupljeni oko Radio-kluba “Zagreb”. Period od inicijative i preduzimanja koraka da se dobije validno odobrenje države, do početka legalnog emitovanja programa u Zagrebu, bio je prilično dug – od sredine juna 1924. do avgusta 1925. Sa ciljem regulisanja delatnosti i egzistencije nove radio-stanice 5. avgusta 1925. godine sačinjen je i potpisan *Ugovor o instalaciji eksploataciji jedne radiofonske stanice Brodcastinga u Zagrebu ili okolini*. S obzirom da resorno ministarstvo nije priznavalo Radio klub, kao instituciju i pravni subjekt sa kojim bi sklopilo ugovor rešenje je nađeno u konstituisanju Deoničarskog društva Radio Zagreb. Ovim *Ugovorom* država je dala dozvolu za instaliranje i eksploataciju radio-stanice, koja će služiti “za saopštavanje radiofonskih vesti namenjenih opštoj publikaciji: dnevne vesti, meteorološki izveštaj, berzanske kurseve, muziku svake vrste i sve vesti kojima se širi nauka i umetnost, pa rasonoda”¹⁴. Ovaj *Ugovor*, u programskom smislu, obavezuje potpisnika da u toku dana najmanje 90 minuta emituju vesti i koncerte (član 5.). Finansijska pitanja su regulisana članom 6. prema kome nova radio-stanica ima pravo na 150 dinara godišnje i to od svakog pretplatnika koji se nalazi na udaljenosti do 150 kilometara u pravoj liniji od Zagreba. Ovim članom nova radio-stanica je u finansijskom smislu najdirektnije ugrozila finansijsko poslovanje postojeće *Glavna radio-telegrafska stanica Beograd – Rakovica*, koja je morala da se odrekne dela pretplate, tačnije da je podeli sa novom, zagrebačkom stanicom, što je dovelo do gubitaka u njenom poslovanju. *Ugovor* su potpisali sa jedne strane dr Benjamin Šuperina, u to vreme ministar Ministarstva pošta i telegrafa, i grupa uvaženih članova Radio-Zagreba D. D., kao druga ugovorna strana.

Na osnovu odobrenja Ministarskog saveta, od 29. decembra 1927. godine, 4. februara 1928. zbirno su zaključeni i potpisani ugovori između Kraljevine SHS, tačnije Ministarstva pošta i telegrafa, i osnivača i finansijera prvih radio-stanica na tlu Kraljevine. Reč je o Ugovorima Ministarstva pošta i telegrafa sa “Prosvetnom Zvezom”, katoličkom organizacijom iz Ljubljane i osnivačem Radio Ljubljane, Društvom “Radio” D. D. iz Zagreba, osnivačem Radio Zagreba i Društvom “Radio” A. D. iz Beograda osnivačem Radio Beograda, čije je donošenje inicirano potrebom da se radio-difuzna delatnost, jedinstveno, nor-

13 Nikola Vončina, *Radio Zagreb 1926-1941. – Prilozi za povjest radija u Hrvatskoj*, Radio Zagreb, Zagreb, 1986, str. 29.

14 "Poštansko telegrafski Vesnik", brojevi 15 i 16, 15. avgust i 1. septembar 1925.

mativno-pravno utemelji na ovim prostorima. O važnosti postupka davanja odobrenja i ozvaničenja uslova ugovora svedoči činjenica da je dnevni list "Politika" kroz brojne tekstove tokom januara i februara 1928. godine propratio čitavu proceduru njihovog potpisivanja i pravosnažnosti¹⁵. Iako su sva tri ugovora potpisana 4. februara 1928. godine, njihovo objavljivanje ili pojavljivanje u javnosti nije bilo istovremeno. *Ugovor* sklopljen s "Prosvetnom Zvezom" iz Ljubljane objavljen je u "Poštansko telegrafskom Vesniku" već 29. februara, sa Deoničarskim društvom iz Zagreba 15. marta, dok je *Ugovor* sa beogradskim društvom obelodanjen tek 30. aprila, čitava tri meseca nakon potpisivanja. Realnih podataka za izvođenje zaključaka nema tako da bi svi bili na nivou spekulacija.

Ugovori sa beogradskim i zagrebačkim društvima, akcionarskim i deoničarskim, veoma su slični i karakteriše ih krut, autoritativan i rigidan odnos države prema budućoj delatnosti i delovanju ovih društava. U slučaju slovenačke stanice zakonodovac, Ministarstvo pošta i telegrafa, je blaži i liberalniji. Osnovni razlog je vezan za različiti oblik vlasništva nad radio-stanicama. U slučaju Beograda i Zagreba osnivač i vlasnik radio-stanice je deoničarsko, odnosno akcionarsko društvo, dakle, privatni kapital, dok je u Ljubljani situacija bitno drugačija, s obzirom na to da je "Prosvetna Zveza" društvena, prosvetno-verska organizacija. Nadležnosti i kontrola rada ovakve organizacije, spadali su u delokrug delatnosti organa unutrašnjih poslova, dok su ingerencije i izdavanje dozvola za rad akcionarskih, deoničarskih društava, bile vezane za Ministarstvo trgovine i industrije. Zvaničnu dozvolu za rad Deoničarsko društvo iz Zagreba je dobilo 26. marta 1926. godine, dok je na istu dozvolu akcionarsko društvo iz Beograda čekalo gotovo godinu dana duže, do 15. marta 1927. godine.

Sličnosti između ugovora i njima propisanih odredbi o radu sve tri stanice na Balkanu, odnosno u Kraljevini SHS, su sledeće:

- državna kontrola rada svih stanica se sprovodi kroz rad jednog ili dva državna službenika, koji uz kontrolu organizacije i sadržaja programa imaju uvid i u finansije, odnosno vođenje poslovnih knjiga;
- uslovi pod kojima se obustavlja emitovanje programa je identično za sve tri stanice i vezuju se za neispunjavanje nekih od odrednica Ugovora ili vanrednu političku situaciju;
- sve stanice moraju da emituju program u minimalnom dnevnom trajanju od 150 minuta, pri čemu bi u najmanje 60 minuta trebalo da budu zastupljeni umetnički, originalni koncerti, dakle, ne reprodukcija muzike sa ploča i
- kao programski sadžaj spominju se reklame kao segment komercijalnog karaktera.

15 *U toku godine u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani biće instalirane tri velike radiofonske stanice*, "Politika", broj 7077, 11. 1. 1928, str. 6 i *Dobićemo tri emisije radio stanice* – tekst o potpisivanju Ugovora, "Politika", broj 7123, 26. 2. 1928, str. 9.

- Specifičnosti* Ugovora sa beogradskim i zagrebačkim društvom ogledaju se u:
- detaljnom bavljenju i preciziranju tehničkih karakteristika stanice i uslova rada, što nije slučaj sa Ugovorom koji je potpisan sa stanicom u Ljubljani;
 - predviđanju prenosa slike kao sadržaja budućih programa;
 - limitiranoj dužini trajanja državnih izveštaja koji se besplatno emituju. Na programu beogradske i zagrebačke stanici njihovo trajanje je 30, a u Ljubljani 60 minuta;
 - činjenici da su nakon petnaest godina od dobijanja koncesije, radio-stanice u Beogradu i Zagrebu trebale da pređu u državno vlasništvo, neki oblik ukidanja koncesije uz konfiskovanje osnovnih sredstava, što nije slučaj sa stanicom u Ljubljani za koju je predviđeno da se po isteku petnaeste godine, Ugovor produži na još pet godina i
 - osnovna razlika, iz koje proizilaze sve razlike u Ugovorima, odnosi se na činjenicu da su stanice u Beogradu i Zagrebu inicirane i osnovane uz pomoć privatnog, pa i stranog akcionarskog kapitala. U slučaju Ljubljane, “Prosvetna Zveza” je samo inicijator osnivanja radio-stanice, ali je pravi njen pravi investitor i vlasnik država preko Ministarstva pošta i telegrafa.

Iz svega predstavljanog može se zaključiti da su osnovne karakteristike noramativnih akata u oblasti radio-difuzije koji su doneti u ovom periodu – visok stepen centralizacije i jaka državna kontrola kroz davanje velikih ingerencija ministru pošta, telegrafa i telefona čije su odluke morale da budu potvrđene i od strane predsednika ministarskog saveta. Brojna rešenja i odluke donete u ovom periodu nosile se predznak “privremene” (“Privremeni način upravljanja podržavljenim radio-stanicama...”) što je verovatno bilo u vezi sa planiranim donošenjem obuhvatnije i opšte uredbe ili zakona o organizaciji radio-difuzne službe. Ovakav dokument nikada nije donet verovatno zbog napada Nemačke i njenih saveznika 6. aprila 1941. godine na Kraljevinu Jugoslaviju. Novonastala društveno-politička situacija snažno se odrazila na status i položaj radio-difuznih organizacija na našim, sada okupiranim prostorima. Na početku Drugog svetskog rata na prostoru Kraljevine Jugoslavije delovalo je pet radio-stanica: Radio Zagreb, Radio Beograd, Radio Ljubljana, Kratkotalasna radio-stanica Centralnog pres biroa pri Predsedništvu vlade¹⁶ (od 8. marta 1936. godine) i od 27. januara 1941. godine Radio Skoplje, kao relej podržavljenog, etatizovanog, Radio Beograda. Ono što se može konstatovati kada je reč o broju radio-stanica tokom ovog perioda je prestanak rada Glavne radio-telegrafske stanice Beograd – Rakovica koja je delovala u periodu od 1. oktobra 1924. do 1. jula 1926. godine i koja po svojim osobenosti može poneti epitet prve radiofonske stanice na teritoriji Kraljevine Jugoslavije.

16 Čije delovanje i rad nisu bili regulisani nijednim normativnim aktom.

3) Zaštita radio i autorskih prava 1918-1941. godine

Prvi *Zakon o zaštiti autorskih prava* u Kraljevini Jugoslaviji donet je 1929. godine. Ukupno 80 članova ovog *Zakona* je podeljeno u pet delova: opšti propisi, sadržaj autorskih prava, trajanje autorskog prava, povrede autorskog prava i prelazne odredbe. Kada je radio-difuzija u pitanju, članom 22. ovog *Zakona* se ističe da autor ima isključivo pravo na prenos i javno izvođenje književnog ili umetničkog dela radio-električnim putem¹⁷. Jedno od spornih pitanja koje nije adekvatno regulisano ovim *Zakonom* je pitanje: da li su radio-pretpatnici koji koriste radio u javnom lokalima dužni da plate naknadu na ime autorskog prava? Po ovom pitanju poseban raspis u "Poštansko telegrafskom Vesniku" pod naslovom *Radio i autorska nagrada*¹⁸ pokušao je da razreši ove pravne nedoumice. U njemu je istaknuto da se "naplata autorske naknade po članu 22, tačka 8, *Zakona o zaštiti autorskih prava*, odnosi samo na izvođenje i vršenje priredaba u kojima je potrebna fizička aktivnost muzičara"..., a "radio pretplatnik nije dužan da plaća autorsku nagradu zbog toga što ima prijemni radio-aparat instaliran u javnom lokalima, jer on ne vrši niti prenos, niti javno izvođenje, niti pak kakvu priredbu".

Centralna zadruga jugoslovenskih autora je 27. avgusta 1937. godine podnela tužbu Državnom savetu Kraljevine Jugoslavije sa zahtevom da se poništi navedeni raspis Ministarstva pošta, telegrafa i telefona. Državni savet je odbio ovu tužbu. Kompletna dokumentacija: tužba autora, stav Ministarstva i odluka Državnog saveta, objavljeni su u "Poštansko telegrafskom Vesniku", pod naslovom *Radio-prijemni aparati i autorska nagrada*¹⁹.

U smislu zaštite autorskih prava tokom 1937. godine su doneti: *Uredba sa zakonskom snagom o autorsko-pravnom posredništvu*, *Pravilnik o bližim odredbama za autorsko pravno posredništvo*²⁰ i njegova dopuna iz 1939. godine.

Prema članu 8. *Pravilnika o bližim odredbama za autorsko-pravno posredništvo* postoji pet kategorija udruženja autora: za muzička dela, dramska dela, lepu književnost i nauku, likovna dela i fotografska dela. Dela dramskih i muzičkih stvaralaca, kako je naglašeno u *Pravilniku*, štitiće se i od mehaničke i radiofonske reprodukcije.

Na osnovu pomenute *Uredbe*, *Pravilnika* i dopune *Pravilnika*, utvrđena je "Tarifa autorskih nagrada za muzičke priredbe za koje ima pravo naplate ovlašćenom autorsko-pravnom posredništvu – Udruženje jugoslovenskih muzičkih autora UJMA". Prema ovim tarifama predviđeno je da radio-stanice plaćaju udruženju autora određeni procenat od neto prihoda ostvarenog

17 Dr Ivko Pustišek, *Ibid.*, str. 144.

18 "Poštansko telegrafski Vesnik", broj 1, 1. januar 1936.

19 "Poštansko telegrafski Vesnik", broj 4, 28. februar 1937.

20 "Službene novine", broj 18, 1937.

pretplatom. To znači da ukoliko stanica ima do 30 000 pretplatnika 2,5% sredstava od pretplate odlazi pomenutoj agenciji autora, dok u slučaju da broj pretplatnika prelazi cifru od 30 000, u ove svrhe se izdvaja 3%. Kratkotalasna radio-stanica Centralnog Presbira, koja je emitovala od 1936. godine, plaćala je mesečni paušal od 1 000 dinara na ime naknade autorskih prava za emitovana dela.

LITERATURA

1. "Poštansko telegrafski Vesnik" broj 1, 1. januar 1936.
2. "Poštansko telegrafski Vesnik", broj 16, 1. septembar 1925.
3. "Poštansko telegrafski Vesnik", broj 4, 28. februar 1937.
4. "Pravilnik o privatnim radio-telegrafsko-telefonskim prijemnim aparatima", 1923.
5. "Službene novine", broj 118, 1935.
6. "Službene novine", broj 18, 1937.
7. "Telegraf i telefon", broj 3, 1925, Beograd.
8. "Politika", broj 7077, 11. 1. 1928.
9. "Politika", broj 7123, 26. 2. 1928.
10. "Poštansko telegrafski Vesnik", broj 15, 15. avgust 1925.
11. Pustišek, Dr Ivko, *Istorija zakonodavstva o radio-difuziji u Jugoslaviji*, Savremena administracija, Beograd, 1987.
12. Vončina, Nikola, *Radio Zagreb 1926 – 1941. – Prilozi za povjest radija u Hrvatskoj*, Radio Zagreb, Zagreb, 1986.

Mirjana Nikolić

NATIONAL LEGISLATION IN THE AREA OF RADIO BROADCASTING FROM 1918 TO 1941

Summary

The regulation of radio broadcasting in the unitary kingdom of Serbs Croats and Slovenes, in the period between 1918 and 1941, formed part of the activities of the Ministry of Post Offices and Telegraphs, Ministry of Civil Engineering, Ministry of Transport, and the joined Ministry of PTT. Following fundamental characteristics of the legislation in this area are evident: application of current international conventions; partial normative and legal regulation of the area of radio broadcasting; passing of bills regulating the relationship between the state, the owners of radios, and the founders of radio stations; high degree of suspicion and caution towards the new medium; numerous restrictive state measures imposed on the subjects who wish to broadcast or listen to radio programs; insufficiently precise concern for problems of copy right protection and authorship.